

*Escuela y literatura en grecia antigua*. Ed. JOSÉ ANTONIO FERNÁNDEZ DELGADO — FRANCISCA PORDOMINGO — ANTONIO STRAMAGLIA. Edizioni dell'Università degli Studi di Cassino, 2007, 750 stran. ISBN 978-88-8317-042-3.

Tato obsáhlá, velmi zajímavá publikace vznikla společným úsilím španělských a italských klasických filologů a vydala ji univerzita v italském Cassinu. Kniha obsahuje vedle úvodního slova Paola Odorica (7–9) a Josého Fernández Delgada (11–18) materiály z mezinárodní konference věnované problematice školy a literatury ve starém Řecku, která se konala 17.–19. září 2004 na univerzitě v Salamance. Bylo zde předneseno 32 odborných referátů a jejich rozsah (viz s. 19–726) nám samozřejmě nedovoluje, abychom čtenáři detailněji přiblížili všechny z nich, necháváme tedy na vůli českého badatele, aby si v knize vybral patřičné studie podle svého zájmu. Na s. 727–750 jsou uvedeny indexy.

Řada příspěvků je věnována úloze jednotlivých konkrétních antických autorů či disciplin ve školské výuce; jejich škála je velmi pestrá — jak to také odpovídá pestrému charakteru řecké antické literatury. Jednotliví badatelé analyzují nejen Homéra (velmi přínosná je tu studie Juana Manuela Díaze Lavada, *Homero y la escuela*, 207–224; autor poskytuje přehled o klasifikaci antických a raně byzantských cvičebních textů k Homérovi; do konce 7. stol. jich dohromady uvádí 186), ale věnují pozornost také antickým dramatikům, jako byli Menandros, Antifón, Aristofanés (Alain Blanchard, *Éducation et politique dans le théâtre de Ménandre*, 19–37; Álvaro Fernando Ortolá Guixot, *Educación y sofística en los fragmentos de Antifonte* 67–81; Angelo Casanova, *La difesa dell'educazione tradizionale nell'agone delle Nuvole di Aristofane*, 83–95); zaměřují se i na filozofy a řečníky, a to zvláště na Platóna, Filostrata, Libania, Lúkiána, Themistia (Luigi Sensazono, *Mito e logos nell'epideixis* protagorea del *Protagora* di Platone: un'applicazione di pedagogia sofistica, 97–106; Francesca Mestre, *Filóstrato y los progymnasmata*, 523–556; Pilar Gómez, *Luciano y la escuela*, 485–496; Jesús Ureña Bracero, *Algunas consideraciones sobre la autoría de los progymnasmata atribuidos a Libanio*, s. 645–689; Paola Volpe Cacciatore, *Scuola e paideia in Temistio: la fondazione politica della cultura*, 691–700), či na jiné autory (epický básník a gramatik 3./4. stol. n. l. Tryfiodóros z Egypta, srov. Laura Miguélez Cavero, *La Nýktomachia* de Trifiodoro: una *ekphrasis* mixta, 497–509). Pozornost je věnována také traktátům (Joaquim Pinheiro, *Análise do conteúdo pedagógico do tratado De liberis educandis*, 349–362; Mariangela A. Bellu, *Las chreiai κατά χαριεντισμών del Coniugalia praecepta / Mor.* 138 A — 146 A/ o de la enseñanza plutarquea a través de la risa, 363–372).

Jiní badatelé analyzují vytyčenou problematiku u celých literárních druhů; tak úlohy historiografie v řecké škole si všimá Roberto Nicolai (*Storia e storiografia nella scuola greca*, 39–66), historiografie a rétoriky Juan Carlos Iglesias Zoido (*Historiografía e instrucción retórica: el ejemplo de la arenga militar*, 107–120), o papýrových dokladech v této oblasti referuje Francisca Pordomingová (*Ejercicios preliminares de la composición retórica y literaria en papiro: el encomio*, 405–453) a ze studia rétoriky vychází i stať Michela Patillona (*Les modèles littéraires dans l'apprentissage de la rhétorique*, 511–521). Nikdo nepochybuje o velkém významu bajky ve školské výuce, tím spíše přivítáme studii o využití bajky při výchově etických zásad, jak na to výstižně poukazuje Teresa Morganová (*Fables and the Teaching of Ethics*, 373–404). O námětové pestrosti při přípravě Sborníku svědčí také pojednání o využití zeměpisu, jehož autorem je Juan Luis García Alonso (*Geografía, escuela y literatura en la Grecia antigua*, 711–726), astronomií se zabývá Ángel Luis Gallego Real (*En busca de progymnasmata astronómicos: el modelo arateo*, 237–250). O architektuře se zmiňuje Jolanda C. Capriglione (*La scuola dell'architetto, τεχνίτης ma non troppo*, 251–272).

Zajímavá je rovněž studie o dosud nevydaném nápise na papýru, v níž nám autoři Pierre Swiggers a Alfons Wouters představují praktickou přípravu konceptu vybrané pasáže z řecké syntaxe (*El gramático en acción: una aproximación a la labor didáctica del γραμματικός*, a partir de un testimonio inédito, P. Berol. inv. 9917, 191–206). Epigrafický materiál vztahující se k edukativním praktikám v období helénistickém zkoumá Lucio Del Corso (*Le pratiche scolastiche nelle testimo-*

nianze epigrafiche di età ellenistica, 141–190) a vzhledem k tomu, že tyto doklady jsou u nás málo známé, zmíním se o nich šířeji: materiál zahrnuje několik desítek nápisů z různých oblastí, školské aktivity zde však téměř nikdy nestojí v centru pozornosti, nýbrž jsou citovány jen nepřímou. Největší část nápisů představují dekrety o udělení vyznamenání (jsou mezi nimi např. i seznamy hochů, kteří zvítězili v „kulturních“ zápasech, či tzv. *Fasti* z ostrova Kós, jakýsi kalendář školních aktivit). Autor dochází k závěru, že i přes odlišnost jednotlivých dokladů lze vyčíst, že jsou plodem celkem jednotných snah o udržení tradičních hodnot, škola ovšem zůstávala i v helénistickém období limitována utopiemi filozofů. Epigrafikou se zabývá rovněž María Paz de Hoz (*Testimonios epigráficos sobre la educación griega de época imperial*, 307–332) a i její vývody jsou pro nás velmi přínosné. Erotické epistolografii se věnuje Ana Vicente Sánchez (*La expresión del lamento en la epistolografía erótica y su relación con las enseñanzas retóricas: Claudio Eliano*, 469–483). Frederick E. Brenk (*School and Literature. The Gymnasia at Athens in the First Century A.D.*, 333–347) prezentuje, jak v 1. stol. n. l. v Athénách (tehdy již samozřejmě dávno nešlo především o výchovu v zdatnosti sportovní) vystupuje stále více do popředí kulturní význam v užším smyslu toho slova, i jak se pro společenskou elitu stává vzdělání, vycházející ze znalostí literatury, nepřetržitým procesem. Dorothy J. Thompsonová jde za hranice vlastního Řecka a zabývá se vzděláním a kulturou helénistického Egypta (*Education and Culture in Hellenistic Egypt and beyond*, 121–140).

Konečně bych chtěla upozornit na zajímavou stat' o praktických pomůckách školního vyučování od Luise Artura Guicharda (*Acertijos de uso escolar en papiros, tablillas y ostraca*, 225–236) i na příspěvek o vlivu *progymnasmata* na rozvoj antické a raně byzantské literární teorie a rétoriky, jehož autorem je přední klasický filolog ze Salamanky, jeden z hlavních editorů této náročné publikace José Antonio Fernández Delgado (*Influencia literaria de los progymnasmata*, 273–306). Tato stat' je velmi důležitým příspěvkem k dějinám rozvoje řecké literární výchovy. Vzhledem k specifickému postavení žen v antice bylo jistě velmi přínosné zařadit do Sborníku studii od Manfreda Krause zaměřenou na vzdělání žen (*Rehearsing the Other Sex: Impersonation of Women in Ancient Classroom Ethopoeia*, 455–468).

Příspěvek známého italského klasického filologa G. Cavalla o čtenářích („Il lettore comune nel mondo greco-romano tra contesto sociale, livello di istruzione e produzione letteraria“, 557–576) začíná citátem ze studie V. Woolfové „The Common Reader“ z r. 1923 o tom, že „běžný čtenář čte pro vlastní potěšení a nikoliv proto, aby si zvyšoval svou kulturní úroveň, či aby mohl opravovat názory druhých“. Opíraje se o práce Veyna (2000), Canfory (1999) a Stramaglii (1996), rozvažující, co představuje *media plebs*, přechází dále k úvahám o čtenáři antického. Cavallo si při své analýze klade otázky, jaké texty a jakým způsobem čtenář v antice četl, co četl ve škole, co mimo ni, a zamýšlí se přitom i nad čtenářem konzumní literatury. Zaujmu nás i Cavallovy úvahy o tom, zda byl běžný čtenář v antice s to přizpůsobit se textům tzv. „vyšší“ literatury (tak tragédie byla příliš obtížná a mezi její čtenáře /sic!/ patřili spíše lidé vzdělaní, jak to mimo jiné dosvědčují studie vycházející z nejnovějších nálezů papyrů; jinak tomu bylo u komedie či u poezie erotické — v případě prózy nebyl běžný čtenář schopen dobře chápat díla filozofická, rétorická ani historická, i když tady musíme rozlišovat /Héródotos, Xenofónova Kýrúpaideia proti Polybiovi/). Pokud jde o pohlaví, převažovali mezi antickými čtenáři muži, ženy však nebyly výjimkou; pro čtenáře nebylo prioritou knihy uchovávat.

Mladý italský badatel Antonio Stramaglia je autorem rozsáhlé studie „Il fumetto e le sue potenzialità mediatiche nel mondo greco-latino“ na s. 577–643. Možná řadu čtenářů překvapí svými závěry o existenci obrázkových seriálů, tedy komiksů, již v řecko-římském světě. Autor tu nazývá především na De Martina. Stramaglia se nejdříve zamýšlí nad komiksy v klasickém Řecku a nachází je zvláště na vázách, kde se vyskytují komiksy „hudební“, „erotické“ a „scénické“. Jak se dovídáme, antické komiksy se však dovedly vyjadřovat i k politické propagandě či k problematice sociální. Nejpočetnější jsou doklady komiksů hudebních na vázách určených většinou pro symposia. Modernímu pojetí komiksů však nejvíce odpovídají komiksy „scénické“, kdy krátké texty

doprovázejí různé scénky — bohužel, právě z této kategorie máme doklady nejméně. Mezi autorem uváděnými doklady zaujmou ty, kde vystupují, jako v Ezopových bajkách, „polidštěné“ zvířecí figurky, či doklady ze štítů „Sedmi proti Thébám“ /Aischylos 375–676/, neboť poslední výzkumy ukázaly, že i zde jde o paralely ke komikům na keramice. Podle Stramaglii ne náhodou stály početné erotické komiksy u zrodu „pornografické“ literatury. Od s. 590 (kap. 3.) se pak Stramaglia zabývá komiksy v Římě (zvláštní roli hrají mozaiky z Praeneste, dn. Palestriny), na nichž lze odhalit vlivy etruské, italské i řecké. Nematá pozornost je věnována důležité dokumentaci z Pompejí. Stramaglia nás však seznamuje i s relativně novými doklady, jako jsou např. tzv. „médaillonos d' ap- plique“ z údolí Rhodanu (Gallia Narbonensis), které dělí do čtyř tematických kategorií (1/ mytologicko-literární, 2/ erotické, 3/ předměty vztahující se k hrám, 4/ historické — zajímavé je srovnání s nálezy z Pompejí); zaujmou také doklady z nedávno odkrytých mozaik z římské vily Puente Genil nedaleko Cordoby. Autor demonstruje, že komiksy nebyly jen záležitostí pohanskou, ale objevují se i u křesťanů (srov. katakomby sv. Marcellina a sv. Petra s doklady z konce 3. a ze začátku 4. stol. n. l.). Konečně v poslední, 4. kap., řeší otázku, zda kromě dokladů na keramice a mozaikách existovaly komiksy také v knižní podobě. Mezi pečlivě analyzovanými dokumenty najdeme i papyrus z Oxyrhynchu P.Oxy XXII 2331, či teprve v r. 1982 publikovaný papyrus z německého Kolína nad Rýnem P. Köln IV 179. Vzhledem k tomu, že Stramagliův příspěvek je jedním z nejrozsáhlejších (je také doprovázen řadou ilustrací), oceníme závěrečné shrnutí na s. 627–630, kde se mimo jiné zdůrazňuje didaktická funkce komiků v antickém světě. Stramagliova bohatá bibliografie (srov. s. 631–643) svědčí o tom, že již má k této otázce mnoho badatelů co říci.

V dnešní době, kdy mnoho zemí právem klade značný důraz na vzdělání a kdy se řada školských systémů potýká s velkými obtížemi, bylo jistě téma konference klasických filologů v Salamance velmi vhodně zvoleno, a jak nám všechny příspěvky ukázaly, máme se od starých Řeků i v 21. století ještě stále co učit.

Daša Bartoňková

FREUNDENBURG, KIRK — CUCHIARELLI, ANDREA — BARCHIESI, ALESSANDRO. *Musa pedestre. Storia e interpretazione della satira in Roma antica*. Roma: Carocci editore, 2007, 278 stran. ISBN 978-88-430-4249-4.

Prezentovaná kniha je upravenou verzí obsáhlejší publikace K. Freundenburga, *The Cambridge Companion to Roman Satire*, která vyšla v r. 2005 v Cambridge University Press. Zatímco v anglickém vydání byla věnována velká pozornost také satirě moderní (zvl. anglickým autorům od 16.–18. stol.), italská verze z r. 2007, pořízená péčí A. Cuchiarelliho, profesora římské literatury na univerzitě La Sapienza v Římě, se soustřeďuje výhradně na satiru římskou. Jak se dočítáme v předmluvě, pod níž jsou podepsáni tři hlavní autoři knihy K. Freundenburg, A. Cuchiarelli, A. Barchiesi (dalšími spoluautory jsou E. Gowers z Cambridge, F. Graf, nyní na univerzitě v Ohio, R. Mayer z Londýna, F. Muecková ze Sydney a V. Rimellová z univerzity La Sapienza), cílem italského vydání je objasnit dnešnímu čtenáři, jak musí být římská satira čtena a interpretována.

Po úvodu od K. Freundenburga (13–33) následuje oddíl první (37–114), věnovaný prezentaci jednotlivých římských satiriků i analýze jejich díla; jde o studie vycházející ze shrnutí výsledků dosavadních bádání. U Enniovyh fragmentů se zdůrazňuje, že básník své satiry psal také na základě vlastních zkušeností, ovšem chyběl zde onen osobní agresivní tón, známý z Lucilia, a nenalezly se ani luciliovské impulsy moralistického charakteru. Již v Enniovyh satirách se setkáváme kromě jiných meter také s hexametrem; Lucilius (dochovalo se od něho 1300 veršů — srov. přehled vydání fragmentů Lucilia s. 55nn.) použil po vzoru Enniovyh meter dramatu a začal psát v 28. knize hexametrem. F. Muecková soudí, že se tak stalo se záměrem parodovat epiku, a zdůrazňuje Luciliovu zálibu v tématech gramatických a filozofických. Třebaže v jeho zlomech najdeme několik